

הגות וחינוך

נסים אליקים

הקשרים בין ר' יהודה הלוי ור"א אבן עזרא בפרשנות המקרא

מבוא

שמו של ר' יהודה הלוי יצא לתהילה תודות ליצירותיו בתחום השירה והפילוסופיה, אך לא בתחום פרשנות המקרא במובן המקובל. ובכל זאת, לכמה פסוקי מקרא, נוכל למצוא פרשנות עקיפה בספרו הפילוסופי הנודע הכוזרי. אין בכוונת מאמר זה לאסוף את כל התייחסויותיו הפרשניות של ריה"ל לכל פסוקי המקרא שהוזכרו בכוזרי (376 פסוקים) אלא לעמוד על הקשרים פרשנים בינו לבין פרשנות ר' אברהם אבן עזרא.

מדוע דווקא ריה"ל וראב"ע?

א) שניהם חיו בזמן אחד ובעיר אחת. ריה"ל חי בין השנים 1075-1142, וראב"ע חי בין השנים 1090-1164. מכאן שראב"ע היה צעיר לימים מריה"ל ביותר מ-15 שנה. זאת ועוד, שניהם נולדו בטודילה שבסרגוסה המוסלמית¹, ולאחר מכן חיו שניהם בגרנאדה ובקורדובה ואולי גם נדדו יחד לצפון אפריקה. היוצא מזה שבודאי נפגשו השניים ושוחחו על עניינים שעניינו אותם ואת בני דורם: שירה, פילוסופיה וגם פרשנות מקראית.

ב) האגדה קושרת את שניהם בקשרי משפחה. לפיה ראב"ע נשא את בתו של ריה"ל² או שריה"ל וראב"ע היו בני שתי אחיות³.

1. עיין ח' שירמן, "איפה נולד יהודה הלוי?" תרביץ X, תרצ"ט, עמ' 237-239.
2. גדליה אבן יחיא, שלשלת הקבלה, ויניציאה שמי"ז, דף מא, ע"א, וכן בספר "סדר הדורות", ורשא, תרל"ו, עמ' 159. ועיין ר"י אברבנאל פרשת כי תשא במעשה העגל, ורשא, תרכ"ב. אגדה זו שימשה חומר לרומאן היסטורי ללודוויג פיליפסון ותורגמה מגרמנית לעברית בשם "ספרד וירושלים" או "אבן עזרא וחולדה בת יהודה הלוי" ע"י שרף דיקקער, האסיף חלק ג', תרמ"ז, עמ' 481-564.
3. אי זכות, ספר היוחסין, מהדורת פיליפובסקי, לונדון, 1857, עמ' 217.

ברצוננו לבדוק להלן:

- א)** התייחסויות פרשניות של ריה"ל למקראות המוזכרים בפירושו של ראב"ע שאותן הוא מביא בשמו של ריה"ל.
- ב)** פסוקי המקרא שהובאו בכוזרי ואשר פורשו בפירוש זהה, דומה או קרוב ע"י ריה"ל וראב"ע גם יחד.
- ג)** לנסות להסביר מדוע אין ראב"ע מזכיר את שם ריה"ל על פירושים אחרים הזהים, דומים או קרובים לביאוריו של ריה"ל בכוזרי כפי שעשה זאת לגבי אחרים?

א. פירושים למקראות שהובאו בראב"ע בשמו של ריה"ל

עשרים וחמישה ביאורים או התייחסויות פרשניות למקראות בשם ריה"ל הוזכרו בפירושי ראב"ע לתנ"ך. כמתציתם על התורה (13 פעמים), פעם אחת בנביאים ואחת עשרה פעמים בכתובים, כאשר 10 מתוך ה־11 הובאו בפירוש ראב"ע לספר תהלים. המקרה ה־11 הוא בדניאל, שם הובא דיאלוג ארוך בין ראב"ע לריה"ל⁴. להלן האיזכורים:

(1) בראשית א', ג (הוצאת פרידלנדר): "ויאמר אלוקים..." ור' יהודה הלוי מנוחתו כבוד אמר, כי הטעם בלא עיכוב ולא כלי ולא זמן ודברה התורה כלשון בני אדם..."

(2) בראשית ו', ב (הוצאת פרידלנדר): "אמר ר' יהודה הלוי כי הם בני שת שהיה צדיק ובנות האדם מבנות קין. ולפי דעתי, בני האלקים הם בני השופטים". בנוסח הראב"ע המקובל בידינו, במקראות גדולות, נאמר פירוש זה בשם "ויש אומרים": פירוש זה של ריה"ל נמצא באריכות בספר הכוזרי א', צ"ה. ופירושו מבוסס כנראה על פרקי דר' אליעזר, כ"ב.

(3) שמות ד', י: "בי אדוני... ור' יהודה הלוי אמר כי הוא דרך קצרה והטעם: בי אני אדוני העון (שמי"א כ"ה, כד), כלומר עשה בי מה שתראה והניחני שלא תשלחני..." מעניין לציין שבבראשית מ"ג, כ, מביא ראב"ע פירוש זה כפירוש שלו.

(4) שמות ט', א: "אמר ר' יהודה הלוי שתים מכות היו במים... ובארץ שתים... ושתים באויר... והמכה השביעית מעורבת מגלגל הסערה ומגלגל האש... והשמינית מכת הארבה שבאה מרחוק ע"י הרוח והתשיעית היתה מכה נפלאה שנעדר אור שני המאורות והכוכבים בארץ מצרים והעשירית רדת המשחית מגלגלי הכבוד להרוג הבכורים".

(5) שמות י"ג, יד: "אמר ר' יהודה הלוי ז"ל כי מתר חסר אלף..."

4. פירושים אלה לוקטו ע"י בן מנחם, "ר' יהודה הלוי וראב"ע", בתוך: קובץ ריה"ל, תל־אביב 1964, עמ' 334-350.

וכן ע"י א' וייזר, "ר' יהודה הלוי כפרשן", הצופה, ט"ז בניסן תשל"ה עמ' 5-6. וכן הני"ל, "ר' יהודה הלוי כפשוטן במשנתו של ראב"ע", בתוך: אבן עזרא על התורה, א' ירושלים, עמ' 52-58.

5. ועיין מה שכתבו ר' יצחק שרים, הדדעזר איזמור תרכ"ה דף ע"ב, 4. וכן ר' יונה פיליורג, בני רשף, בי פיעטרקוב תר"ס, עמ' 85.

- (6 שמות כ', א:** "שאלני ר' יהודה הלוי מנוחתו כבוד, למה הזכיר 'אנכי ה' אלוקיך... ולא אמר שעשיתי שמים וארץ ואני עשיתיך! וזאת היתה תשובתי אליו. בספר הכוזרי מאמר א' א-כה, מביא ריה"ל באריכות רעיון פילוסופי זה בדיאלוג שהיה בין החבר למלך כוזר.
- (7 שמות כ"ד, יא:** "ויאכלו וישתו. שירדו שמחים מההר ויאכלו זבחי שלמים... ור' יהודה הלוי אמר כי טעם ויאכלו, כי הוצרכו שיאכלו אע"פ שנהנו מזיו השכינה...".
- (8 במדבר כ"ז, ג:** "כי בחטאו מת. אמר ר' יהודה הלוי הספרדי, כי פ"י בחטאו מת דבק עם ובנים לא היו לו...". פירוש זה הובא גם בפירושו של רמב"ן על התורה: "או כדברי ר' יהודה הלוי המשורר ז"ל שפירש...".
- (9 דברים י"ד, כב:** "היוצא השדה שנה שנה. אמר ר' יהודה הלוי הספרדי נייע כי הוא דבק עם זרעך והטעם הזרע שהוצאת אל השדה ולפי דעתי שהוא כפשוטו...".
- (10 דברים כ"ו, יז:** "האמרת מלשון גדולה... ואמר ר' יהודה הלוי הספרדי נייע כי המילה מגזרת ויאמר. והטעם כי עשית הישר עד שיאמר שהוא יהיה אלקיך... ויפה פירש...".
- (11 דברים כ"ט, יח:** "והתברך בלבבו. אמר ר' יהודה הלוי ז"ל כי והתברך הוא כמשמעו באשר ישמע הקללה יתברך בלבבו...".
- (12 דברים כ"ט, יח:** "למען ספות — אמר ר' יהודה הלוי נייע לשון כריתה...".
- (13 דברים ל"ג, ה:** "מלך — הוא משה... ויאמר ר' יהודה הלוי ז"ל כי המלך רמז לתורה...".
- (14 זכריה ח', ו:** "אמר ר' יהודה הלוי מ"כ כי היא התימה חסר כאילו כתוב הגם בעיני יפלא...".
- (15 תהלים י"ח, ה:** "אמר ר' יהודה הלוי מ"כ כי בליעל דרך תפילה, אל יעלה...".
- (16 תהלים ל', ח:** "ורי יהודה הלוי אמר כי להררי כמו הררי בשדה (ירמיה יז, ד).
- (17 תהלים מט, כא:** "אמר ר' יהודה הלוי מ"כ ואדם ביקר בל ילין פירוש יש עם אדם יקר שלא ילין...".
- (18 תהלים ע"ב, כ:** "יכלו. ור' יהודה הלוי אמר בעבור שהוא סוף ספר כתב כן הסופר הראשון. כאשר נכתוב אנחנו ברוך נותן ליעף כח...".
- (19 תהלים ע"ג, כה:** "אמר ר' יהודה הלוי מ"כ מי שהוא שאני מבקש הוא בשמים, כדרך מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי...".
- (20 תהלים פ', טז:** "יכנה. ור' יהודה הלוי מ"כ אמר כי הנו"ן חסר בדגש. התחברות שנים נוני"ן כמו הללוהו מבנין הכבד הדגש לשון צוויי...".
הערה: בספרים שלנו הנו"ן כן דגושה. כנראה בנוסח כה"י שהיה לפני ריה"ל הנו"ן לא הייתה דגושה⁶.
6. על בעיות נוסח ומסורה אצל ריה"ל, ראה מאמרי שיתפרסם בסייד בשנתון תלפיות תשנ"ח.

(21) תהלים פ"ב, ח: "ורי יהודה הלוי אמר אתה תהיה נחלה לצועקים בכל-הגוים".

(22) תהלים קל"ט, יד: "וטעם ונפשי יודעת מאוד על דעת ר' יהודה הלוי מ"כ נפלאים ממני מעשיך, אעפ"י שנפשי יודעת מאוד".

(23) תהלים ק"נ, א: "הללויה. ור' יהודה הלוי אמר הללו אל שהוא בקדשו...".

(24) תהלים ק"נ, ו: "כל – אמר ר' יהודה בעבור היות המנגן אומר נעימות על הכנור...".

(25) דניאל ט', ב: הראב"ע כאן מביא ויכוח ארוך שהיה לו עם ריה"ל על החישוב שבנבואת ירמיהו בעניין 70 השנה. "והיה יהודה הלוי אומר... ואני אמרתי לו... והוא ענה, אמור לי אתה... ואני אמרתי לו... והוא אמר לי... אז ענית... ור' יהודה ענה... אז השיבותי לו... אז שתק...".

הערות והבהרות למקורות

(1) בשתיים עשרה פעמים כשראב"ע מזכיר את ריה"ל, כותב ליד שמו: "מנוחתו כבודי", "ז"ל" או "נייע". שמונה פעמים מזכירו כך: "ר' יהודה הלוי אמר" או "אמר ריה"ל". שלוש פעמים מזכירו כך: "ריה"ל הספרדי". פעמיים סתם "ר' יהודה". כאן יש להעיר שאולי בשני המקומות אלה כתב ראב"ע "ריי"י בראשי תיבות ולא התכוון כלל ליהודה הלוי אלא לשם חכם אחר ששמו מתחיל באות יו"ד⁷.

ולבסוף, פעם אחת מזכירו כך: "יהודה הלוי". אין להסיק מכאן שבמקום שאינו כותב מ"כ, ז"ל או נייע משמע שריה"ל היה בחיים כשהוא מצטטו, כי הרי אנו מוצאים באותו פירוש לספר מסוים במקרא, פעם יכתוב כך ופעם יתעלם מזה ואין סדר בדברים.

(2) הרמב"ן לבמדבר כ"ז, מכנהו כך: "ר' יהודה הלוי המשורר ז"ל: "היוצא מזה שכינויו או תארו של ריה"ל הם "ספרדי" או "המשורר".

מכאן ניתן להסיק אולי שבמקום שיש אזכור אנונימי של "חכם ספרדי" או "משורר" בפירוש ראב"ע, ייתכן שכוונתו לריה"ל וכך למשל הדבר ב':

(1) תהלים פ"ט, ב: "חסדי ה' עולם אשירה". והיה בספרד חכם גדול וחסיד. וזה המזמור היה עליו קשה ולא היה קורא אותו...".

(2) תהלים פ"ט, נג: "ברוך... וחכם גדול ספרדי אומר כי הסופר שכתב זה הספר תחילה כתב בסוף הספר ברוך השם שעזרנו לכתוב כלו כדרך הסופרים בדורנו לכתוב באחרונה ברוך נותן ליעף כח". בהשוואה לאמור לעיל פסוק כ בפרק ע"ב בתהלים כמעט באותה לשון ושם נאמר הדבר בשם ריה"ל, הרי זה מבסס הנחה זו.

(3) הושע ב', י: "עשו לבעל... ובספרד היה חכם מפרש הבעל בית הצומח בחכמת המזלות כי כן יקראו בתים למזלות ולהן הם עובדים כי הם צבא השמים".

⁷ עיין בדברי ר' שמואל צרצה בספרו "מקור חיים", מנטובה ש"ט דף ל"ה ע"א אי האומר על שמות ט', א: כתב אבן עזרא בשם ר' ישועה, הוא הקראי ישועה בן יהודה אבן אלפרג פורקאן, שראב"ע מזכירו לעתים קרובות, ייתכן שגם הפירוש בתהלים ק"נ, ו שם כתוב "אמר ר' יהודה" (רי"ק) אינו אלא ר' ישועה?

ב. ביאורים משותפים למקראות אצל ריה"ל וראב"ע מבלי לנקוב בשם אומרם

בבדיקה פרשנית שערכתי, השווייתי בין פירושי ראב"ע לפירושי ריה"ל על כל פסוקי המקרא שהוזכרו בספר הכוזרי, ומצאתי שלמעלה מחמישים פסוקים או עניינים, פורשו פירוש זהה, דומה או קרוב אצל שני הפרשנים דידן וזאת מבלי לציין, לא בכוזרי ולא בראב"ע מי פרשם כך בראשונה. תחילה אציין את כל המקומות הנ"ל ואח"כ אשתדל להשיב מדוע לא נזכר שם אומרם הראשון. סדר הבאת הפסוקים הוא לפי סדרם במקרא ולא לפי סדרם בספר הכוזרי.

המקור	ריה"ל	ראב"ע	הערות
1. ברי' א', א (תהי' ק"ד, א)	מזמור זה מסודר לפי סדר מעשה בראשית. תחילתו עוטה אור כשלמה – רומזת אל יהי אור ויהי אור... (ה', י')	רק דיבר חוד בתחילה על מעשה בראשית והחל מהאור ואמר עוטה אור ואח"כ נוטה שמים... (בר' א', א) ובמזמור זה סיפר מעשה בראשית והחל מהאור כי הוא ההוה בתחילה ואח"כ השמים. (תהי' ק"ד, א)	
2. ברי' א', א	הגוף כלו מסודר אפוא סדר העולה כולו בהנהגת הלב אשר הוא המשכן האמיתי של הנפש ואם אמנם הנפש שוכנת גם במוח אין זאת כי אם שכינת משנה באמצעות הלב. (ב', כז)	וכן נשמת האדם העליונה תקרא לב והלב הגוף והיא איננה גוף בעבור היות הלב המרכבת הראשונה לה. (בר' א', א)	
3. ברי' א', א-ב	וכבר חשבו אנשים אחדים כי המים הנזכרים בראש סיפור מעשה בראשית, הם כינוי להיולי הזה וכי רוח אלקים מרחפת על פני המים איננה כי אם רצון הא"ל והפצו החודר בכל חלקי ההיולי. (ה', ב)	רובי המפרשים אמרו שהבריאה להוציא יש מאין... והנה שכחו ויברא אלקים את התנינים... (בר' א', א)	

המקור	ריה"ל	ראב"ע	הערות
4. ברי' א', ב	כי ארץ ישראל היא כאמצע לארץ הנושבת. (ב', כ)	וביהמ"ק היה באמצע הישוב כי רחוק מאמצע הארץ. (בר' א', ב)	סנהדרין לו, עיי' תנחומא פי' קדושים: ייט, כח. יומא נו, עייב רשיי ליחזקאל ה', ה
5. ברי' ו', ב	לכן נקרא אדם הראשון אצלנו "בן אלקים" וכל הדומים לו מזרעו נקראו "בני אלוקים" (א', צה)	ויש אומרים כי בני האלקים בני שת ובנות האדם בנות משפחת קין. (ב' ו', ב)	גם רד"ק ורמב"ן
6. ברי' י"א, א	והיא בעצמה (העברית) החשובה שבלשונות מקבלה וסברא. הקבלה שהיא הלשון אשר דבר בה ה' יתברך עם אדם וחווה ובה דברו שניהם כאשר יורה על זה הגדר אדם מאדמה ואשה מאיש וחווה מחי וקין מקניתי ושת משת ונח מינחמנו. (ב', סח)	וטעם שפה אחת לשון אחת והקורב אלי שהיה לשון הקודש ושם אדם וחווה וקין גם שת ופלג לעדים. (בר' י"א, א)	בר"ר פי"ח, ו' זה נוגד את התלמוד בסנהדרין לח, עייב.
7. ברי' י"ח, יג	והנה בדיבור בו פונים אל העצם האלוקי אומרים 'אדני' באל"ף דל"ת נו"ן יו"ד כאילו אתה אומר אדוני. (ד', ג)	ובספרים שהוא קמוץ יהיה פירושו נביא ה'. (בר' י"ח, ג)	
8. ברי' כ"ב, א	את הפסוק "והאלקים נסה את אברהם" אפשר להבין אפוא בדרך זו: האלוקים גרם לחסידותו של אברהם כי תצא מן הכוח אל הפועל למען תהיה זאת סיבה להצלחתו. (ה', כ)	והגאון אמר שמילת נסה להראות צדקתו לבני אדם... זה נסהו כדי שיקבל שכר. (בר' כ"ב, א)	בשם הגאון רס"ג

המקור	ריה"ל	ראב"ע	הערות
9. ברי' ל', לו	וכך נעשו שלוש הלשונות האלה הארמית, הערבית והעברית דומות זו לזו באוצר השמות אשר להן ובנטייתיהן ובשימושיהן.	והגאון אמר כי לזו שקדים בעבור שנקרא כן בלשון ישמעאל כי הב' לשונות והארמית ממשפחה אחת היו. (ברי' ל', לו)	מרס"ג ועיין גם ראב"ע י"שפה ברורה"י בריש ספרו.
10. שמות ב', י	או כספר עבודת האדמה הנבטית. (א', סא)	וכך כתוב בספר עבודת האדמה הנעתק מל' מצרים אל לשון קדרים. (שמי' ב', י)	
11. שמות ג', יד	אמור להם רק "אהיה" ופירושו "אשר אהיה" זאת אומרת אני הוא הנמצא ואני הוא שאמצא לכם בכל עת אשר תדרשוני. (ד', ג)	ויאמר אהיה פירושו אשר אהיה. (שמות ג', יד)	
12. שמות י"ג, טו	במאמר ד', כה, מסביר ריה"ל את סגולת האותיות של השם הקדוש.	וכך ראב"ע בשמות ג', טו ובשמות ל"ג, כא.	
13. שמות ג', טו	בכוזרי ב', פ' עומד ריה"ל הרבה על תורת הניקוד.	בשמות ג', טו עומד ראב"ע באריכות מרובה ג"כ על תורת הניקוד.	
14. שמות ה', ג	אלקי העברים שלחני אליך. רצונו לומר: אלקי אברהם יצחק ויעקב כי היה דבר האבות מפורסם אז באומות. (א', כה-ד', טו)	זה השם הוא אלקי העברים שהיו יודעים והוא אברהם הנקרא עברי ויצחק בנו ויעקב ובניו. (שמות ה', ג)	

המקור	ריה"ל	ראב"ע	הערות
15. שמות ה', כא ברי מ"ב, א	וההרגשות הנראות – ידועות אבל הנסתרות, תחלתם ההרגשה המשתתפת כי אשר איננו ערב ואשר הוא ערב לא יושגו כי אם בנסיון וצריך לקבוע כוח יצורי לשמור צורות המורגשות והיא ההרגשה המשתתפת. (תרגם ר"י ו' תבון ה', יב)	ודע כי החמש ההרגשות מתחברות במקום אחד למעלה מהמצח על כן אמרו הרגשה אחת תחת חברתה כמו ומתוק האור. (שמות ה', כא) יירא יעקב. בעבור היות ההרגשות נחברות במקום אחד יחליפו זו בזו כמו ראה ריח בני, ומתוק האור, וכן יירא יעקב כי אחריו כתוב הנה שמעתי. (בר' מ"ב, א)	
16. שמות ו', ג	"וירא אל אברהם באל שדי" – זאת אומרת בדרך הכח והשלטון (ב', ב) בתרגום ר"י ו' תבון: "בדרך הכוח והנצחון".	והנגיד רב שמואל פי' בו בל' ערבי אלקהאר ופירושו מנצח ותקיף. (שמות ו', ג)	בשם רב שמואל הנגיד
17. שמות ו', ג	"ושמי ה' לא נודעתי להם הוא" ובשמי ה', הבלי'ת של באל שדי משמשת גם את מילת ושמי. (ב', ב)	זככה בוי'ת באל שדי כאילו כתוב ובשמי ה' לא נודעתי להם. (שמות ו', ג)	השווה גם בפירוש ראב"ע לשמות ג, יג, טו.
18. שמות ח', טו שמות מ', א	השם אלקים כמו שידעת היה מקובל במצרים שכן אמר פרעה הראשון "אחרי הודיע אלקים אותך" ואף אמר איש אשר רוח אלקים בו". (ד', טו)	כי כבר פרשתי כי פרעה לא כחש הבורא רק השם שהזכיר לו משה שהוא אלקי ישראל. (שמות ח', טו)	

הערות	ראב"ע	דיה"ל	המקור
	<p>כי כל האומות סומכין על ישראל במספר הזה והנה הערלים קראו בשמות ימות השבוע על שמות המשרתים ויום השבת לא כן, ובלשון ערבי קראו חמישה ימים על דרך המספר יום ששי אלג'ומע על שם חיבורם כי הוא להם היום הנכבד בשבוע ויום שבת קראו אותו סיבת... כי הנה אנשי הודו שאינם מודים במעשה בראשית תחילת ימי רביעי בעבור כי כוכב היום הוא כוכב חמה ויש לו שלטון עליהם כפי דבריהם. (שמות ט"ז, א)</p>	<p>השמעת על אומה החולקת בדבר השבוע הידוע לכולנו המתחיל ביום ראשון ונשלם ביום השבת? וכיצד הודו בזה אנשי סין ואנשי איי המערב? (א', נז)</p>	<p>19. שמות ט"ז, א</p>
<p>ראה רס"ג בהקדמה לספרו. אמונות ודעות.</p>	<p>זה הנס היה גדול מכל הנסים שנעשו על יד משה כי נסים רבים היו במן ועמדו ארבעים שנה ולא כל הנסים האחרים. (שמות ט"ז, לה)</p>	<p>וגם מופת זה אין להכחיש שהרי לשש מאות אלף איש ולכל הנלוים עליהם ירד המן ארבעים שנה. (א', פו)</p>	<p>20. שמות ט"ז, לה</p>
	<p>וחכמי הודו נותנין ראיות כפי מחשבתם כי לא יתכן שידבר ה' עם אדם וחי. ישראל היו במצרים והיו בהם אנשים על דעת האמונה הזאת והיתה נבואת משה בספק אצלם. (שמות י"ט, ט)</p>	<p>אם כי האמין העם אחר המופתים האלה בכל אשר הודיעם משה ע"ה עוד נשאר ספק בלבם האמנם ידבר האלוה עם בשר ודם?... אולם האלוה רצה להסיר ספק זה מלבם ולכן צוה אותם להתקדש... (א', פז)</p>	<p>21. שמות י"ט, ט</p>

המקור	ריה"ל	ראב"ע	הערות
22. שמות י"ט, יז	לשם כך (החסיד) מסדר את עדותו ועורכה במערכה כדרך שסידר משה רבנו על"ה את עדתו מסביב להר סיני. (ג', ה)	והנה היו במעמד הר סיני כדרך שהציב משה ביניהם בשנת הארבעים בכרתו ברית עמם כי בתחילה היו הבכורים הנגשים אל ה' ואחריהם ראשי שבטים הם הנשיאים ואחריהם הזקנים ואחריהם השוטרים ואחריהם כל איש ישראל ואחריהם הטף ואחריהם הגרים ומשה ואהרן עברו הגבול והיו בהר קרובים אל הכהנים.	עי"פ המכילתא (יתרו) לשמות י"ט, כד
23. שמות כ', א	ואכן אחרי הראשונה בעשרת הדברות בה נצטוונו על האמונה באלוה, באו בשניה האיסור לעבוד אלהים אחרים ואיסור השינוף. (א', פט)	והאומרים כי דיבור אנכי אינו מעשרת הדברים, בזה נחלקו. יש אומרים לא יהיה לך הוא הדיבור הראשון, והשני לא תעשה לך פסל, וזה אינו נכון כי מעניין אחד הוא זה וזה בין בסתר בין בגלוי בין באמונת הלב בין במעשה.	(שמות י"ט, יז)
24. שמות כ', ה	אמנם "אל" נגזר מן אילות להורות כי כל הכחות יוצאים מלפני האלוה.	וטעם "אל" הוא להודיעך שהוא תקיף ויוכל להנקם ממך בכל רגע ולא תוכל להנצל ממנו.	(שמות כ', ה)

המקור	ריה"ל	ראב"ע	הערות
25. שמות כ"א, כה "פצע תחת פצע חבורה ויקרא כ"ד, יט	וכי איך תחת חבורה". וכי איך נוכל לשער זאת? יתכן כי האחד מהם ימות מפצעו זה והשני לא ימות מפצע דומה לזה. ואיך נדאג לדבר כי הפצע אשר יושם בו דומה בדיוק לפצע אשר שם בחברו? כיצד נעוור עינו של אדם אשר אין לו כי אם עין אחת ככופר לעוור עינו של אדם אשר לו שתי עינים וישאר זה עוור בשתי עיניו שעה שהאחר יהיה עוור רק בעינו האחת? והרי התורה אמרה: "וכאשר יתן מום באדם כן ינתן בו"?	והגאון השיב אם עור יעוור עין פקח מה יעשה לו? כי העני יתכן שיעשיר וישלם רק העוור לא יוכל לשלם לעולם. (שמות כ"א, כה) והגאון הביא ראיות משיקול הדעת כי לא יתכן להיות שבר תחת שבר כמשמעו כי הראשון בא בלא כוונה ואיך יתכן לעשות שבר כמוהו ואם הוא במקום מסוכן הנה ימות וכן בעין ומי שסר שלישית אור עינו איך יוכל לעשות כן... אם היה החובל עני... ושמא יעשיר העני...	רס"ג ועיין בב"ק דף פג, עייב
26. שמות כ"ה, טז "...עשרת הדברות מפקד בארון אשר הוא במדרגת הלב ושלוחותיו הן דברי ספר התורה שהושם בצד הארון ככתוב: ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אליקים. (ב', כח)	"...עשרת הדברות מפקד בארון אשר הוא במדרגת הלב ושלוחותיו הן דברי ספר התורה שהושם בצד הארון ככתוב: ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אליקים. (ב', כח)	הלוחות הם העדות והם לוחות הברית והעד הנאמן "ויקח את העדות אל הארון... וספר תורה שמוהו הכהנים מצד ארון ברית ה' מחוץ. (שמות כ"ה, טז)	
27. שמות כ"ה, מ וכן הוא נקרא "אלהי הארץ", כי ארץ ישראל על אורה, אדמתה ושמייה נתייחדה בסגולה המסייעת	וכן הוא נקרא "אלהי הארץ", כי ארץ ישראל על אורה, אדמתה ושמייה נתייחדה בסגולה המסייעת	זכה השם הנכבד ידענו כי כבודו מלא כל העולם רק יש מקומות שיראה כח השם בו יותר ממקומות	

המקור	ריה"ל	ראב"ע	הערות
	להשגת הנבואה בהצטרף לסגולה זו התנאים שהם מעיין עבודת האדמה. (ד' יז)	אחרים... על כן נבחר מקום בית המקדש. (שמות כ"ה, מ)	
28. ארץ ישראל וקדושתה	על קדושת הארץ סגולותיה ומהותה מדבר ריה"ל הרבה בספרו. ארץ הנבואה, השכינה והענין האלוקי ארץ האקלימים הנוחים. על פיה אנו מונים את מנין הימים, ארץ התורה והמצוות.	השווה ראב"ע לשמות כ"ה, מ; דברים ל"א, טז; ברא"כ, יט.	הרבה בחז"ל
29. שמות ל"א, יז	כך נעשתה שמירת השבת עצמה להודאה ברבונות האלוה, אך כאילו הודאה בשפת המעשה: אדם המאמין כי בשבת כלה מעשה בראשית, הודה בבריאת העולם בלא ספק והמודה בבריאת העולם הודה בבורא העולם ועושהו יתברך. (ב', ג)	ולפי דעתי כי פירוש אות היא כי ששת ימים עשה והנה העושה מלאכה בשבת מכחיש הוא במעשה בראשית. (שמות ל"א, יז)	
30. שמות ל"ב, א	אשר להתנצלות יחידי הסגולה שסייעו בעשיית הנעבד אולי היתה כוונתם כי יתברר מי הוא החוטא ומי הוא המאמין למען יהרג החוטא אשר יעבוד לעגל. (א', צז)	ועתה אומר לך דעת הגאון, רב סעדיה אמר כי אהרן עשה בערמה כאשר עשה יהוא על כן בנה מזבח. (שמות ל"ב, א)	בשם רס"ג

הערות	ראב"ע	ריה"ל	המקור
ראה יבמות קכ"א, ע"ב בב"ק ג' י"מלמד שהקבי"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה":	ועוד ידענו כי כל עוון קטן וגדול כנגד העושה על כן העוון הקל, לגדול יקרא גדול ויעקב פחד שמא חטא או שגג במחשבתו ובעבור זה לא יהיה השם עמו. (בר' ל"ב, ט)	חטא אשר גינהו הם עצמם מתוך גדולתם ואין גדול כי אם מי שחטאיו ספורים. (א', צג)	31. שמות ל"ב חטא העגל
	חלילה חלילה שעשה אהרן ע"ג גם ישראל לא ביקשו ע"ג רק חשבו שמת משה שהסיעם... ומילת אלקים כבוד חונה בצורת גויה וככה אמרו אשר ילכו לפנינו. והנה לכבוד ה' נעשה, על כן בנה אהרן מזבח לפניו... ולכבוד ה' עשיתיו... וחשבו מעטים מישראל שהיתה עבודת גזולים... כי לא כתוב: 'כל עמך'... לא היו רק שלשת אלפים.	אולם משה נשאר בהם 40 יום... ולבסוף הרגישו אחדים מהם צורך לבקש להם נעבד שיוכלו לפנות אליו. ככל האומות אך גם הם לא כיחשו באלוקותו של מוציאם מארץ מצרים... נעבד מוחש... לא היו עובדי הנעבד ההוא כי אם 3000 איש מתוך ציבור 60,000 איש... (א', צז)	32. שמות ל"ב חטא העגל
	...ועוד כי פ"י חודש יכחיש הפרסום. והצדוקים אומרים שהדת על שנת הלבנה... על כי חדשינו הם ללבנה ושנותינו ישיבו בסוף לשנת החמה ע"כ העתיקו חז"ל כי לעולם היה בי"ד עושה שבעה עברים בכל מחזור. הלכה למשה מסיני. (ויק' כ"ה, ט)	הלא תראה למשל כי כאשר אמר להם האלוה לבני ישראל "החדש הזה לכם ראש חדשים" לא נתעורר ספק בלבם על אילו חודשים הוא מדבר... על חודשי החמה או על חודשי הלבנה או על חודשי שנת החמה המותאמת לחודשי שנת הלבנה עפ"י התחבולה בה	33. ויקרא כ"ה, ט

המקור	דיה"ל	ראב"ע	הערות
	<p>משתמשים אנחנו בחכמת העבור והייתי רוצה כי ישיבו לי הקראים תשובה מספקת על זה. (ג', לה)</p>		
34. במד' ד, טז	<p>בנכבד בבני לוי, באלעזר, בחר האלוה לתת בידו את הדברים החשובים והעדינים ביותר (ב', כו)</p>	<p>רק לגודל מעלת אלעזר היה הוא פקיד על השמן, הקטורת והמנחה לבדו. (במד' ד, טז)</p>	
35. במד' ו, ג	<p>כי הוראת "שכר" הלא גלויה היא וידועה לכל אך אנו מקובלים כי איסור יין ושכר האמור בכהנים כולל כל מיני שכרות. ואילו איסור "יין ושכר" האמור בנזיר אינו בא להרחיק כי אם מעסיס הענבים בלבד. (ג', מט)</p>	<p>על דעת המעתיקים ששכר גדול מהתירוש ואחרים אמרו שכר ממש כל דבר שישתכר האדם ממנו. (במד' ו, ג)</p>	
36. במד' י"ב, ח	<p>במראה ולא בחידות כמו שראה משה את המשכן לפני הבנותו. (ד', ג)</p>	<p>במראה ולא בחידות – הטעם שאראה לו הדבור כאשר הוא כצורת המשכן. (במד' י"ב, ח)</p>	
37. במד' י"ב, ח	<p>אלה הם איפוא כבוד ה'... אין כל זרות איפוא במה שנאמר ותמונת ה' יביט... (ד', ג)</p>	<p>ותמונת ה' יביט כטעם הראני נא את כבודך. (במד' י"ב, ח)</p>	

הערות	ראב"ע	ריה"ל	המקור
	לא תוספו. מדעתכם ותחשבו כי הוא עבודה לשם. גם כן לא תגרעו. (דב' ד', ב)	לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו. לא נאמרה אזהרה זו כי אם להמון העם לבל יחדשו מצוות מדעתם ולא יתחכמו לקבוע אותן תורה לפי סברותיהם בלבד כמעשה הקראים. (ג', מא)	38. דברים ד', ב דברים י"ג, א
עיי' רשי' לפסוק זה וכן ספרי. ילקוט פרשת נח בשם מ"ט מדות.	אמרו המפרשים על דור הפלגה שנפצה כל הארץ כי אז גזר ה' לתת ארץ שבעה גוים לישראל, והיא שתספיק למספרם על כן למספר בני ישראל. (דב' ל"ב, ח)	הארץ הזאת הנועדת להכשרת כל העולם, הוכנה כנחלה לשבטי בני ישראל מאז נפלגו הלשונות – כמו שנאמר "בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים למספר בני ישראל". (ב', טז)	39. דב' ל"ב, ח
עיי' גם בכוזרי א', ע"ז.	והטעם כמו "אשר חלק ה' אלוקיך", כי לכל חלק למטה חלק למעלה. (דב' ל"ב, ח)	האם אנו כופרים בכך כי יש לעולם העליון השפעה על הדברים הארציים? אדרבה מודים אנחנו...	40. דב' ל"ב, ח
	והנה טעם עבדי כל מי שהיה בגלות מישראל.. והנה ידבר על כל עבד ה' שהוא בגלות. או יהיה עבדי כמו "ישראל עבדי" (ישעי' נ"ב, יג)	אין אנו איפוא במדרגת מת כי אם במדרגת החולה הנגוע... וכמשל אשר המלך בפרק "הנה ישכיל עבדי" שנאמר בו לא תואר לו ולא הדר וכמסתר פנים ממנו. נבזה וחדל אישים איש מכאובות וידוע חולי. (ב', לד-ד', כב)	41. ישעיה נ"ב, יג-טו

המקור	ריה"ל	ראב"ע	הערות
42. עמוס ג', ב	העניין האלוקי אצלנו הוא בבחינת הנפש ביחסה אל הלב ולכן אמר האלוה: "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עוונותיכם".	והנכון כדרך "בקרובי אקדש" וככה דרך המלכים לכעוס על עבדיהם העומדים לפניהם שידעו מנהגם יותר מן הכפריים. (עמוס ג', ב)	כלומר: הלב רגיש לכל חולי ואי זהירות מיד נחלש. כך ישראל כל חטא גורם לעונשם המידי ולא הצטברות של חטאים בניגוד לעונשי הגויים. עיין סוטה ט', ע"א; חשמונאים ב' ו', י"ג.
43. יונה א', ג	כמו שנאמר "ויצא קין מלפני ה'". זאת אומרת מן הארץ ההיא, שכן אמר קין: "הן גרשת אותי... ומפניך אסתר" וכן ביונה נאמר "ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'" אם כי הוא לא ברח כידוע כי אם מארץ הנבואה". (ב', יד)	לא מצאתי בנבואת יונה שברח מפני ה' רק "מלפני ה'"... וככה ויצא קין "מלפני ה'" על כן אחריו "ומפניך אני אסתר" כי פני האדמה לפני ה'. (יונה א', ג)	עיין מקילתא בא ילקוט יונה א'. ורשיי ליונה א', ד.
44. זכריה ב', יד זכריה ה', ט שיה"ש ה', ג-ד	כי אמנם חטא זה הוא אשר בגללו לא נתקיים היעוד אשר יעד האלוה לבית שני: "דני ושמחי בת ציון" כי הנני בא ושכנתי בתוכך נאום ה'. כי העניין האלוקי עמד לחול עליהם כבראשונה אלו נענו כולם לקריאה ושבו לארץ ישראל בנפש חפצה אבל רק מקצתם נענו. (ב', כד)	רני ושכנתי. על תנאי אם התחברו ישראל מכל הגוים והנה לא עשו כן כאשר פירשתי במגילת שיה"ש וככה מראות האיפה כאשר אפרש.	עיין סוטה לו, ע"א סנהדרין צט, ע"ב

הערות	ראב"ע	ריה"ל	המקור
	עלה על ארון שנגנז שיעלה ויראה. (תהלים מ"ז, ו)	ויש שהיו קוראים את "הארון" בשם ה'... ובמאמר "עלה אלקים בתרועה, ה' בקול שופר", שגם בו הכוונה לארון ה'. (ד', ג)	45. תהלים מ"ז, ו
	ארחי, הזכיר הישיבה והקימה והזכיר ההליכה והיא ארחי... וחכמי התולדת יבינו זה והנה זה כדרך "אם יוצר עין הלא יביט". (תהלים קל"ט, צ)	ג רואה אני כטענה נכונה את דברי דוד: "הנוטע אוזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט" ואת כל דברי דוד במזמור: "ה' חקרתני ותדע... אתה ידעתי שבתי וקומי. ארחי ורבעי זרית...". (ג', יא)	46. תהלים קל"ט, ג
	...שהשלושה מהם ספר וספר וספור (קהלת ג', כא)	דברים אלה הם ראשית כל: סֵפֶר וספור וסֵפֶר... (ד', כה)	47. קהלת ג', כא
	ידוע כי ה"א הידיעה אם בא אחריו אחד מא"ח הע"ר הוא קמוץ ברוב ושל התימה לעולם בפתח והא העולה היא למעלה קמוץ... (קהלת ג', כא)	אחת המעלות של הלשון העברית היא מעלת הניקוד... ועל התועלות העולות בידינו מן ההבחנה בין הקמוץ לפתח ובין צירי לסגול... וכן אנו מבדילים בעזרתם... ובין ה"א השאלה לה"א הידיעה כגון "העולה היא למעלה...". (ב', פ)	48. קהלת ג', כא
	אם עושק. שמא תחשוב כי אין שומר על דבורך בעבור שתראה חמס בפרהסיא ואין מושיע. אל תתמה על	הלא כזה יהיה גם דיבור האדם אשר נתבררה לו חכמת הבורא... אדם כזה לא ישים לב לעוול הנראה	49. קהלת ה', ז

המקור	ריה"ל	ראב"ע	הערות
	לעין בעולם וכמו שאמר הכתוב: "אם עשק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה – אל תתמה על החפץ". (ג', מג)	החפץ. שתאמר מה חפץ יש למקום שלא יושיע? דע כי יש שומר שרואה זה החמס. (קהלת ה', ט)	
50. קהלת ט', יד-טז	החסיד הוא האיש המפקד על מדינתו הנותן לכל יושביה את לחם חוקם ומספק להם כל צרכם במדה נכונה... החסיד הוא הוא המושל, שהרי כל חושיו וכוחותיו, הנפשיים והגופניים סרים אל משמעתו... כשם שנהג מנהג צדק בגופו ובנפשו. (ג', ג-ה)	עיר קטנה... המפרשים הקדמונים אמרו כי זה על דרך משל, ועיר קטנה גופו של אדם ואנשים בה מעט בעלי כח התולדות משרתי הנפש... (קהלת ט', יד)	
51. דניאל ב', יא	הקרוב במדרגה לעצם המלאכים שעליהם נאמר "די מדרהון עם בשרא לא איתוהי". (ב', כז)	אלהין – הם המלאכים העליונים... (דניאל ב', יא)	
52. דניאל י"ב, ז	והאלוה הוא רוח העולם ונפשו ושכלו חי שעל כן הוא נקרא "חי העולמים". (ד', ג)	כי מילת עולם – נצח חי העולמים הוא השם המחיה הכל. (דניאל י"ב, ז)	

ובכן מעל ל-50 פירושים זהים, דומים או קרובים בין ריה"ל וראב"ע ומדוע אין ראב"ע מזכיר את שם אומרים כפי שעשה זאת במקרים אחרים? ואולי בכלל אין אלה פירושים מקוריים של ריה"ל אלא להיפך, הם של ראב"ע ואותם שמע ריה"ל מפיו. והשאלה תשאל במהופך: מדוע אין ריה"ל מזכיר את שם ראב"ע על פירושים אלה? נראה לי שניתן לענות על שאלות אלו באחת משתי האפשרויות הבאות או בשתייהן כאחת.

א) ייתכן מאוד שראב"ע וריה"ל ליבנו ביניהם פרשיות רבות במקרא ובין אלה גם הפירושים שהושוו לעיל בטבלאות, אך קשה לקבוע אם הפירוש במקורו נאמר תחילה ע"י ריה"ל או ע"י ראב"ע או שמא הביאור היה תוצר משותף של שניהם בלמדם יחד.

ב) אפשרות אחרת ובוודאי תקפה על הרבה מהביאורים דלעיל היא: אין אלה פירושים מקוריים של ראבי"ע ולא של ריה"ל אלא שניהם שאבו אותם ממקורות עתיקים יותר: מהתלמודים, מהמדרשים, מפירושי הגאונים כמו רס"ג ואחרים...⁸. שילובן של שתי האפשרויות הנ"ל יאפשר לנו להבין מציאותם של פירושים משותפים אצל ראבי"ע וריה"ל וזאת מבלי לקבוע מי שמע ממנו, ועל כן אין שם אומרם עליהם לא ריה"ל ולא ראבי"ע, ופירושים אלו היו נחלת הכלל ומסורת פרשנית מדור דור.

8. ראה בטבלאות דלעיל בעמודת ההערות.

ביבליוגרפיה

א. רשימת הטקסטים

ראבי"ע, **ספר צחות**, ויניצאה ש"ו (פיורדא, תקפ"ז).
 י' אבן, שמואל, **ספר הכוזרי לר' יהודה הלוי**, תל-אביב תש"ג.
 א' וייזר, **אבן עזרא על התורה**, א', ירושלים תשל"ו.
 י' מוסקאטו, **הכוזרי עם פירוש גדול**, ויניצאה, 1594.
 א' צפרוני, **ר' יהודה הלוי – ספר הכוזרי**, (מהודרת ידיעות אחרונות) תשכ"ד.
 צ' קארל, **תרגום השבעים לתורה**, ירושלים, תשל"ט.

M. Friedlander, *Essays on the Writings of Ab. Ibn Ezra*, Vol. IV, London, 1877.
 Biblia Hebraica Stuttgartensia, K. Elliger et W. Rudolph (edits.), Stuttgart, 1968.

ב. מאמרים ומחקרים

ג' אבן יחיא, **שלשלת הקבלה**, ויניצאה שמי"ז דף מא, ע"א.
 נ' בן מנחם, "ר' יהודה הלוי וראבי"ע", בתוך: **קובץ ריה"ל**, תל-אביב, 1964, עמ' 350-334.
 ש' דיקקער, "ספרד וירושלים", האסיף ג', תרמ"ז, עמ' 481-564.
 א' וייזר, "ר' יהודה הלוי כפרשן", **הצופה** ט"ז בניסן, תשל"ה.
 א' וייזר, "ר' יהודה הלוי כפרשן כמשנתו של ראבי"ע", בתוך: **אבן עזרא על התורה**, א', ירושלים, עמ' 52-58.
 א' זכות, **ספר יוחסין**, פיליפובסקי (מהדיר), לונדון, 1857, עמ' 217.
 ע' מן האדומים, **מאור עינים**, ד' קאסל (מהדיר), וילנא, תרכ"ו, עמ' 357.
 ש' צרצה, **מקור חיים**, מנטובה ש"ט.
 ח' שירמן, "איפה נולד יהודה הלוי?" **תרביץ** X, תרצ"ט עמ' 237-239.